

ԱԿԱՆՁԵՆ ԿԱՍ ՍՊԻՏԱԼԱԺՈՐ ՍՊԻՏԱԿԱՏԱՄԱՆԵՐԻ (CROCIDURA LEUCODON HERMANN, 1780) ՏԱՐԱՇԱՂԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷԿՈԼՈԳԻԱՆ ԼՂՀ ՖԱՈՒՆԱՅՈՒՆ

Վ.Տ. Հայրապետյան

Աշխատանքում քննարկվում է *Crocidura leucodon*-ի էկոլոգիային և կենսաբանությանն առնչվող մի շարք հարցեր:

Միջատակերների կարգը կաթնասունների դասի ամենահինագույն խմբերից է, որոնք ծագել են մոտ 150 միլիոն տարի առաջ (8): Այս կարգն ունի տարածման լայն արեալ, բացառությամբ Ավստրալիայի, Հարավային Ամերիկայի մեծ մասի և Անտարկտիկայի (11):

Կաթնասունների դասի միջատակերների կարգի տնտեսական նշանակությունն այդքան շոշափելի չէ, սակայն մի շարք տեսակներ, այդ թվում և բնութագրվողը, մեծ օգուտ են տալիս գյուղատնտեսությանը և անտառատնտեսությանը՝ սնվելով վնասակար միջատներով: Կարգի առանձին տեսակներ օգտագործվում են մարդու սննդաբաժնում (ոգնիներ):

Անդրկովկասի կաթնասունների ֆաունայի ուսումնասիրությունները սկսվել են XIX դարի սկզբներից և շարունակվում են առայսօր, բայց որքան էլ դա անհավանական թվա, չկան վերջնագրված տվյալներ Անդրկովկասի, մասնավորապես Արցախի կաթնասունների ֆաունայի վերաբերյալ: Այս տարածաշրջանում միջատակերների կարգի ուսումնասիրություններով զբաղվող մի շարք գիտնականների (4, 5, 7, 10) տվյալներ ֆորագնետար են: Այս առումով հատկանշական է հատկապես բնութագրվող տեսակը:

Արցախի կենդանական աշխարհում կարգի որոշ տեսակների տարածման արեալների բազմացման, աճի, զարգացման և կենսաբանական մի շարք առանձնահատկությունների վերաբերյալ տվյալների կարելի է հանդիպել Հայրապետյանի, Յավրույանի, Գրքարյանի (1, 2, 3) աշխատություններում:

Որպես մեր հետազոտման օբյեկտ ենք ընտրել միջատակերների (Insectivora) կարգի, գետնափորների (Soricidae) ընտանիքի, սպիտակատամների (*Crocidura*) գեղի ականջեղ կամ սպիտակափոր սպիտակատամ (*Crocidura leucodon*) տեսակը (նկ. 1):

Աշխատանքի համար որպես նյութ է հանդիսացել 2006-2007թթ. «Ասկերանի,

Նկար 1

Մարտակերտի, Մարտունու և Հաղուրի շրջանների ստացիոնարներում (քարտեզ 1) կատարած դաշտային հավաքը: Մեր կողմից հետազոտվել են նշված տեսակին պատկանող 25 (12♂ 13♀) առանձնյակներ: Կենդանիների որսը կատարել ենք կենդանորս և աղեղնածև թակարդներով, առանձին դեպքերում օգտագործել ենք պլաստմասե շշեր, որոնք տեղադրել ենք նախօրոք փորված փոսերում: Այս մեթոդը կիրառելի է միայն միզազցվող կենդանիների

նկատմամբ, որոնք իրանականում սեփական որսատարածք չունեցող կենդանիներն են:

Կենդանիների տեսակային կազմը որոշելու համար օգտագործել ենք որոշիչներ (3, 6): Մորֆոմետրիկ չափումները կատարել ենք չափածոցով և օգտագործել հետևյալ հապափումները. ՄԵ-մարմնի երկարություն, ՊԵ- աղյի երկարություն, Հթե- հետին թաթի երկարություն, ԳԵ- գլխի երկարություն, ԳԼԵ- զանգի կոնդիլոբազալ երկարություն, ԱԼԼ- ականջի լայնություն (աղյուսակ 1): Տվյալների մշակումները իրականացրել ենք կենդանաբանության մեջ կիրառվող կենսաչափական մեթոդներով (9): Կենդանիների էկոլոգիական առանձնահատկություններին

ուումնասիրումը կատարել ենք կենդանաբանության մեջ ընդունված մեթոդներով: Այս գազանիկներն ունեն միջին չափեր (աղյուսակ 1):

Սպիտակափոր սպիտակատառիկ - *Crociodura leucodon* մորֆոմետրիկ չափումները

Աղյուսակ 1

	n	min-max	M	δ°	m'	Cv	t_{95}	p
Մե	12♂	5-7	5,9	0,58	0,16	9,8	1,6	>90
	13♀	4-6	5	0,63	0,17	12,6		
Պե	12♂	3-4	2,6	0,9	0,26	34,6	0	0
	13♀	3-4	2,6	0,71	0,2	27,3		
Քն	12♂	1,2-1,7	1,4	0,26	0,07	18,6	0,53	>90
	13♀	1,2-1,8	1,6	0,27	0,075	16,9		
Գե	12♂	1,8-2	1,8	0,1	0,03	5,5	0	0
	13♀	1,8-2	1,8	0,1	0,03	5,5		
Գկե	3♂	0,8-1	0,9	0,1	0,25	11,1	0	0
	2♀	0,8-1	0,9	0,1	0,25	11,1		
Ալլ	12♂	0,7-1	0,8	0,12	0,03	15	0	0
	13♀	0,7-1	0,8	0,1	0,03	12,5		
Քաշը	12♂	5-6	5,4	0,4	0,11	7,4	0	0
	13♀	5-6	5,4	0,4	0,11	7,4		

Արտաքինից մկնամման են, բայց ունեն կարճ և համեմատաբար հաստ պոչ, որը ծածկված է կարճ մազերով և երկար, նոսր, խոզաններով: Մուրթը կարճեցված է և ավարտվում է շարժուն կնճիթով: Բթոսկրն ունի կողքնթացություն: Գլուխն զանգվածեղ է և լայն: Ականջները խոշոր են և զգալիորեն դուրս են ցցվում սազածածկույթից: Ականջների ստորին եզրում կա դնչիկ ներս և վերև թեքված մաշկային ծայր: Ստամոքսի պսակները սպիտակ են:

Մագածածկույթը մեջքի հատվածում և կողքերին սևագորշավուն են, շիկավուն բծերով, որովայնի հատվածը՝ սպիտակ: Գույների միջև եզրագիծը խիստ արտահայտված է:

Արջայի (Ղարաբաղի) ֆաունայում այս կենդանիները տարածված են Մարտակերտի, Ասկերանի, Մարտունու և Հաղորթի շրջանների տարբեր լանդշաֆտային գոտիներում (քարտեզ 1): Սակայն գերադասում են լեռնատափաստանային, մերձանտառային գոտիները, ծ.մ 800-1850 մ բարձրությունները, այգիները, այսինքն՝ որոնող հարուստ է լեռնամոֆաունան:

Մենդային բաժնում անողնաշարավորներից գերակշռում են միջատները, միջատների թրթուրները, սարդակերպերը, տզերը, անձրևավորողները, իսկ ողնաշարավորներից՝ գորտերի և սողունների ծագերը: Մեր կողմից պարզվել է, որ կարծրաշենավորներից կերաբաժնում ընդգրկված է այլաբզեղ, մայիսյան բզեղ, հավասարաթևավորներից՝ ցիկադները և այլն:

Սպիտակափոր սպիտակատամները, ինչպես գետնավորների ընտանիքի մյուս ներկայացուցիչները, սեփական բներ չեն փորում, զբաղեցնում են հիմնականում կրծողների լքված բները, թաքնվում են քարերի տակ, ծառերի հարթարմատային անցքերում: Վարում են գիշերային կենսակերպ, հազվադեպ ուղեւորում կարող են հանդիպել օրվա լուսավոր ժամերին: Մեր դիտարկումների արդյունքում պարզվել է, որ այս գազանիկներն ամառային շրջանում ունենում են ակտիվության մի քանի տիպեր՝ ուշ մթնշաղի, մինչև գիշերվա առաջին կեսի և գիշերվա երկրորդ կեսի: Ձմեռային շրջանում, տաք եղանակներին նկատվում է երեկոյան ակտիվություն, իսկ սառնամանիքների ժամանակ ինչպես երեկոյան, այնպես էլ գիշերային ակտիվություն չի արձանագրվել:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում այս գազանիկների բազմացումը: Սպիտակափոր սպիտակատամների հոգիությունը տևում է 28-30 օր: Տարվա մեջ ունենում են մեկ կամ երկու ծին: Մենդարեկությունից առաջ հոգատար մայրերը կատուցում են ներքին խոռոչով գնդաձև բներ, որտեղ ծննդաբերում են 5-8 մեղկ, կույր և անօգնական ծագուկներ: Ծագուկների կյանքի 12-13-րդ օրը բացվում են աչքերը, իսկ 15-16-րդ օրը՝ մագածածկվում են: Մայրը ծագուկներին կաթով կերակրում է 18-20 օր: Իսկապահայի ավարտից 2-3 օր առաջ ծագուկները ինքնուրույն սկսում են հավաքել սննդի մնացորդները, որոնք մայրը բերել է թույնը: Հոգության ավարտին և լակտացիայի ընթացքում մայրը բնի սնու միջատներից պաշար է կուտակում, որոնց անշարժացնում է միջատի կրծքային հատվածը կրծոտելով և դրանք իրենց «թաքնությունը» պահում են մինչև մեկ օր, որից

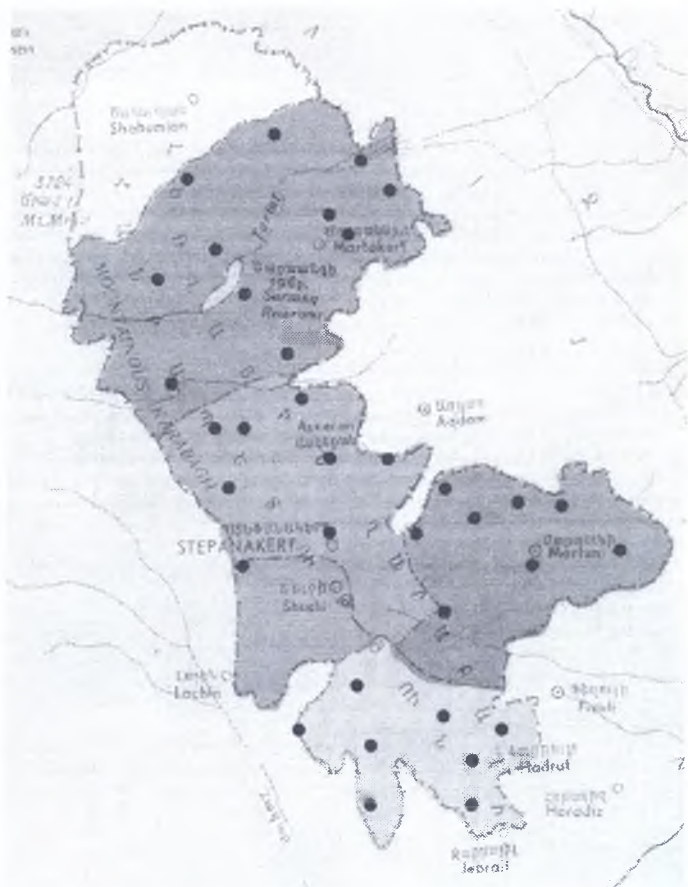
հետո մայրերը կամ հասուն ծագերը ուտում են. 15-16 օրական ծագուկները շարժման ընթացքում ամուր կծում են իրար վերադրային հատվածից և առաջացնում այսպես կոչված «թարավաններ»:

«Լտանգի դեպքում» մայրն առանց երկուդի պաշտպանում է ծագուկներին, տարօրինակ ծվծվոցով վախ առաջացնելով՝ հարձակվում քնին սոտեցող կենդանու վրա: Ծագուկները մոր խնամակալության տակ մնում են մոտ մեկ ամիս:

Սպիտակափոր սպիտակատամների մոտ մագափոխանակությունը տարվա մեջ կատարվում է երկու անգամ՝ գարնանը և աշնանը:

ԼՂՀ ֆաունայում այս կենդանիները բնաբնակ են և նրանք են պահպանության:

Քարտեզ 1

● Սպիտակափոր սպիտակատամի տարածման արեալները

Ամփոփում

Միջատակները, լինելով հնագույն կաթնասուններից մեկը, որքան էլ դա անհավանական թվա, և անդրկովկասյան, և արցախյան ֆաունայում մնում են թույլ ուսումնասիրված կարգ:

Այդ պատճառով սովյալ կարգից որպես հետազոտման օբյեկտ. ընտրել ենք պահպանության կարիք ունեցող սպիտակափոր սպիտակատամը:

Արցախի տարածքում կատարված հետազոտությունների արդյունքում պարզել ենք այս տեսակի տարածվածության, էկոլոգիայի և կենսաբանությանը վերաբերող որոշ հարցեր:

Резюме

Насекомоядные, являясь одним из древних млекопитающих, как это ни парадоксально, и в закавказской, и в арцахской фауне остаются слабо изученным отрядом.

Поэтому из данного отряда в качестве объекта исследования была выбрана нуждающаяся в охране белозубка белобрюхая..

По результатам исследований, проведенных на территории Арцаха, были выяснены некоторые вопросы, касающиеся экологии, биологии и распространения данного вида.

Գրականություն

1. Հայրապետյան Վ. Տ., ԼՂՀ միջատակներին (Insectivora) էկոլոգիան և մակաբույծները// ԱրՊՀ, գիտ. տեղ., Ստեփանակերտ, 1(4), 2001:
2. Յավրույան Է. Գ., Հայրապետյան Վ. Տ., Գլարյան Ն. Վ., Հայաստանի և Արցախի կաթնասունների մակաբույծները (հաղորդում I, ողնիներ) //, ԳՊՀ-ի կոնֆերանս, Գավառ, 2002:
3. Յավրույան Է. Գ., Հայրապետյան Վ. Տ.-Ղարաբաղի վայրի կաթնասունները (միջատակներ, ձեռաթևավորներ, կրծողներ) //, Ստեփանակերտ, «Դիզալ պլյուս» 2003:
4. Даль С.К., Насекомоядные и рукокрылые Армянской ССР и Нахичеванской АССР (данные по распространению, систематике и биологии)//-Зоол. сб. Т 2, Ереван, 1940.
5. Даль С.К., Животный мир Армянской ССР//Изд. Ан Арм ССР, Т 1, 1954.
6. Кузнецов Б.А.- Определитель позвоночных животных фауны СССР //, Ч. 3, млекопитающие. М., Просвещение, 1975.
7. Огнев С.И., Звери СССР и прилежащих стран (Т.1, звери Восточной Европы и Северной Азии), М. Л., 1928.
8. Павлинов И. Я., Млекопитающие//, ч.1.2. Жизнь животных. Природа России, М.: Астрель, 1999.
9. Папегелева И. Ю.- Математические методы в зоологии// Воронеж, 2003.
10. Сатунин К.А – Млекопитающие Кавказского края// Труды Зап. Кавказа, музея, 1915, серия N 1.
11. Соколов В.Е. Систематика млекопитающих//, изд.Высшая школа, М.,1973

ԱրՊՀ, կենսաբանության ամբիոն